

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH: INTEGRATIV YONDASHUVLAR VA AMALIY YECHIMLAR

Abdushukurova Mashhura Yodgorjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti,

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Namangan davlat pedagogika instituti,

Boshlang‘ich ta‘lim innavatsiyalari kafedrasida

katta o‘qituvchisi M.Q.Mamayusupova

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23340085>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda hayotiy mazmundagi masalalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Hayotiy mazmundagi masalalar orqali o‘quvchilarning matematik bilimlarini kundalik hayot bilan bog‘lash, mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, muammoni aniqlash, matematik model tuzish va o‘z yechimini asoslash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang‘ich sinf matematika darslarida xarid, vaqt, masofa, massa, uzunlik, pul birliklari, oila byudjeti, tabiat va kundalik faoliyat bilan bog‘liq masalalardan foydalanish usullari hamda amaliy topshiriqlar namunalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: matematik savodxonlik, boshlang‘ich ta‘lim, hayotiy masala, amaliy masala, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyat, matematik model, masala yechish, kompetensiyaviy yondashuv, PISA.

XXI asr — axborot va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan davrda ta‘lim tizimining bosh maqsadi o‘quvchi xotirasini qoidalarga to‘ldirish emas, balki uni kundalik hayotda qo‘llay olish ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat. Boshlang‘ich sinf bosqichi inson mantiqiy fikrlashining shakllanishida hal qiluvchi "oltin davr" hisoblanadi. Biroq, bugungi ta‘lim amaliyotidagi eng og‘riqli nuqta — bu o‘quvchilar tomonidan maktabda olingan bilimlarning real hayotiy vaqt va makondan uzilib qolganligidir.

Afsuski, biz ko‘pincha bolalarga matematikani faqat qog‘ozdagi sonlar va doskadagi formulalar sifatida o‘rgatamiz. Natijada dars tugashi bilan u bilimlar maktabda qolib ketadi. Aslida esa matematika — bu doska uchun emas, hayot uchun kerakli qurol. Darsga bolaning kundalik hayotidagi situatsiyalarni — do‘kondan xarid qilish, dars jadvaliga ulgurish, cho‘ntak pulini rejalashtirish kabi masalalarni olib kirsak, bola sinfda shunchaki misol yechmaydi, balki hayotiy muammosini hal qilishni o‘rganadi. Ushbu maqolada aynan shu yondashuvni boshlang‘ich sinflarda qanday qilib oddiy va samarali usullardan foydalanish mumkinligini ko‘rib chiqamiz.

Hayotiy mazmundagi masala — mazmuni o‘quvchining kundalik hayotida uchrashi mumkin bo‘lgan vaziyatlarga asoslangan matematik topshiriqdir. Bunday masalalarda o‘quvchi faqat amal bajaribgina qolmay, vaziyatni tushunadi, kerakli ma‘lumotlarni ajratadi, qaysi matematik amal yoki usuldan foydalanishni aniqlaydi va natijaning hayotiy vaziyatga mosligini tekshiradi.

Bunday masalalarni darsga olib kirish quyidagi natijalarni beradi:

1. Fanga bo‘lgan qiziqish va motivatsiyani oshiradi: Bola o‘zi tushungan, ko‘rib-bilgan obyektlari (o‘yinchoqlar, pishiriqlar, cho‘ntak puli, vaqt) haqida fikr yuritganda topshiriqni ishtiyoq bilan bajaradi.

2. Mantiqiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi: O‘quvchi masalani yechish jarayonida sabab va oqibat bog‘liqligini, eng optimal yechim yo‘lini izlaydi.

3. Ijtimoiy-maishiy tayyorgarlikni shakllantiradi: Bola maktabdan tashqaridagi hayotda (masalan, xarid qilishda yoki vaqtni taqsimlashda) qiynalmaydi.

Boshlang‘ich sinflarda hayotiy mazmundagi masalalarni turli yo‘nalishlarda tashkil etish mumkin.

Xarid va pul bilan bog‘liq masalalar	O‘quvchilarga do‘kon, bozor yoki maktab oshxonasidagi vaziyatlar asosida masalalar beriladi. Bunda narxlarni qo‘shish, ayirish, pul yetarliligini aniqlash va qaytimni hisoblash kabi ko‘nikmalar rivojlanadi.
	mashg‘ulot davomiyligi kabi vaziyatlardan
Massa va hajmga oid masalalar	Meva-sabzavot xaridi, oziq-ovqat mahsulotlari, suv miqdori kabi vaziyatlar orqali kilogramm, gramm, litr va millilitr birliklari mustahkamlanadi.
Uzunlik va masofaga oid masalalar	Uy bilan maktab orasidagi masofa, yo‘l uzunligi, xona o‘lchamlari yoki buyumlarning uzunligi asosida masalalar tuziladi.
Oila va kundalik hayotga oid masalalar	Oila a‘zolarining yoshi, kun tartibi, uy yumushlari, kitob o‘qish va sport bilan shug‘ullanish vaqti kabi vaziyatlar matematik topshiriqqa aylantiriladi.
Tabiat va ekologiyaga oid masalalar	Daraxt ekish, suvni tejash, chiqindilarni saralash, ob-havo ma‘lumotlarini taqqoslash kabi mavzular orqali matematika boshqa fanlar bilan bog‘lanadi.

1-jadval

3. Hayotiy masalalarni yechish bosqichlari

O‘quvchiga masalani tayyor algoritm asosida emas, fikrlash orqali yechishga imkon berish muhim.

Birinchi bosqich — vaziyatni tushunish. O‘quvchi masala shartini diqqat bilan o‘qiydi va unda qanday voqea tasvirlanganini anglaydi.

Ikkinchi bosqich — kerakli ma‘lumotlarni ajratish. O‘quvchi berilgan va noma‘lum miqdorlarni aniqlaydi.

Uchinchi bosqich — matematik amal yoki modelni tanlash. O‘quvchi qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish, bo‘lish yoki boshqa matematik usuldan foydalanishni belgilaydi.

To‘rtinchi bosqich — hisoblash. Tanlangan usul yordamida masala yechiladi.

Beshinchi bosqich — natijani tekshirish va izohlash. O‘quvchi olingan javob hayotiy vaziyatga mos keladimi yoki yo‘qmi, degan savolga javob beradi.

Bu jarayon matematik savodxonlikning "real vaziyat → matematik model → yechim → real vaziyatga qaytish" tamoyiliga mos keladi.

Xarid va pul bilan bog‘liq masala

Masala: "Jasurda 30 000 so‘m bor. U 12 000 so‘mga daftar va 8 000 so‘mga ruchka oldi. Jasurda qolgan pulga 12 000 so‘mlik kitobni sotib olishga pul yetadimi?"

Yechim: $30\,000 - 12\,000 - 8\,000 = 10\,000$ so‘m. Kitob narxi 12 000 so‘m. Demak, Jasurda kitob sotib olish uchun 2 000 so‘m yetishmaydi.

Jami pul: 30 000 so‘m		
Daftar: 12 000 so‘m	Ruchka: 8 000 so‘m	Qoldiq: 10 000 so‘m

Bola shu kichik bir bozorchada harid qilish orqali hayotda pulni tejashni o‘rganadi va puli yetmasligini anglab yetadi.

"Vaqt" masalasi

Masala: Madina uy vazifasini bajarishga 30 daqiqa, kitob o‘qishga 20 daqiqa va rasm chizishga 15 daqiqa sarfladi. U jami qancha vaqtini ushbu mashg‘ulotlarga sarfladi?

Yechim: $30 + 20 + 15 = 65$ daqiqa.

Javob: 65 daqiqa yoki 1 soat 5 daqiqa.

"Suvni tejaymiz" masalasi

Masala: Bir maktabda qo‘l yuvadigan idish buzuvqligi sababli soatiga 1 litr suv yerga to‘kilib ketadi. Undan 6 soatda qancha litr suv to‘kiladi?

Yechim: $1 \times 6 = 6$ litr suv to‘kiladi.

Bolalarga bu javob to‘g‘ri ekanligi, ammo suv hayot manbai ekanligi, uni isrof qilmasligimiz haqida ma‘lumot berib, buzuvq qo‘l yuvadigan idishni tuzatib qo‘yishni yoki kattalarga aytishni tushuntiriladi. Shu orqali bolalarda mantiqiy fikrlash ham rivojlantiriladi.

"Yo‘l" masalasi

Masala: Ali sinf xonasidan maktab kutubxonasigacha 70 metr yuradi. Kutubxonadan ingliz tili xonasigacha yana 30 metr masofa bor. Ali sinf xonasidan ingliz tili xonasigacha jami qancha masofa yuradi?

Yechim: $70 + 30 = 100$ metr.

Javob: 100 metr. Bu masala uzunlik birliklari va qo‘shish amalini hayotiy vaziyat bilan bog‘laydi.

Bunday yondashuvlar o‘quvchining faqat hisoblash qobiliyatini emas, balki tahlil qilish, taqqoslash, savol berish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. OECD ham matematik savodxonlikda natijani faqat hisoblab topish emas, balki uning real vaziyatdagi ma‘nosini tushunish va yechimning mantiqan to‘g‘riligini baholash muhimligini ta‘kidlaydi. O‘zbekiston bo‘yicha PISA 2022 ma‘lumotlarida ham o‘quvchilarning matematik yechimlarni real hayotiy vaziyatlarda talqin qilishga jalb etilishi qayd etilgan.

Tahlil va amaliy mashg‘ulotlar natijasida hayotiy mazmundagi masalalardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik bilimlarini kundalik hayot bilan bog‘lash uchun qulay imkoniyat yaratishi aniqlandi. Birinchi navbatda, hayotiy masalalar o‘quvchilarning darsdagi faol ishtirokini kuchaytiradi. Masala mazmuni o‘quvchiga tanish bo‘lgan vaziyat asosida tuzilganda, u vaziyatni tasavvur qilish va yechim topishga ko‘proq qiziqadi. Masalan, "Do‘kondan 20 000 so‘mlik mahsulot xarid qilindi. Sotuvchiga 50 000 so‘m berildi. Qancha

qaytim olinadi?" kabi masala oddiy ayirish amaliga asoslangan bo'lsa-da, o'quvchi uchun real hayotiy mazmunga ega. U avval vaziyatni tushunadi, keyin matematik amalni tanlaydi va nihoyat natijaning mazmunini izohlaydi. Ikkinchi natija shundan iboratki, hayotiy masalalar o'quvchilarning matematik fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchi masala shartidagi barcha ma'lumotlardan foydalanish zarur yoki zarur emasligini aniqlaydi, savolga javob berish uchun qanday amal kerakligini o'ylaydi va o'z yechimini asoslaydi. Uchinchi jihat — o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasining rivojlanishidir. Bir xil matematik natijaga turli usullar orqali kelish mumkin bo'lgan topshiriqlar berilganda, o'quvchilar o'z yechimlarini taqqoslash va eng maqbul usulni tushuntirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. To'rtinchi jihat — matematik bilimlarning amaliy ahamiyatini anglashdir. O'quvchi uzunlik, vaqt, massa, hajm, pul birliklari va sonlar haqidagi bilimlari real hayotda doimiy ravishda qo'llanilishini tushuna boshlaydi.

Muhokama Olingan tahlillar shuni ko'rsatadiki, hayotiy mazmundagi masalalar boshlang'ich matematika ta'limini o'quvchining kundalik tajribasi bilan bog'lash imkonini beradi. An'anaviy masalalarda ko'pincha asosiy e'tibor matematik amalni bajarishga qaratilsa, hayotiy masalalarda o'quvchi avval vaziyatni anglaydi va matematik vositalardan foydalanish zaruratini aniqlaydi. Hayotiy masalalarning yana bir muhim jihati ularning fanlararo bog'lanish imkoniyatidir. Masalan, suvni tejashga oid topshiriqlar matematika bilan ekologik tarbiyani, xaridga oid masalalar matematika bilan iqtisodiy savodxonlikni, vaqtga oid masalalar esa matematika bilan kundalik tartibni bog'laydi. Shuningdek, masalalarni rasm, jadval va sxemalar bilan birga berish o'quvchilarning vizual tasavvurini rivojlantiradi. Masalan, do'kondagi mahsulotlarning rasmlari va narxlari berilganda, o'quvchi rasmni tahlil qilib, mustaqil ravishda matematik savol tuzishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchini tayyor javobni izlashdan ko'ra, muammoning mohiyatini tushunishga, turli variantlarni ko'rib chiqishga va o'z fikrini asoslashga yo'naltiradi. Shu bilan birga, hayotiy mazmundagi masalalarni tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va matematik tayyorgarlik darajasini hisobga olish muhim. Juda murakkak yoki o'quvchiga notanish vaziyatlar masalaning matematik mazmunini tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun topshiriqlar oddiy hayotiy vaziyatlardan boshlab bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematikadan amaliy va muammoli topshiriqlarni yechish usullari. – Toshkent, 2022.
2. Bikbayeva N.U., Yangabayeva E., Girfanova K. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2020.
3. Mamayusupova M. Q. Menejment nazariyasi asosida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida boshqaruv texnologiyalarini joriy qilishning tarixi //SCIENCE and SOCIETY. – 2025. – №. 1-2. – C. 52-53.
4. Mamayusupova M. Umumta'lim Maktablarida Strategik Rejalashtirishning Sifat Ko'rsatkichlari //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – C. 675347.
5. Mamayusupova M. Q., Saydakbarova M. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY METODLAR VA YONDASHUVLAR.